

видання, стереотипне – Львів: "Новий Світ – 2000". 2006. – 336 с.

21. *Щурик М.В.* Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону: Монографія. – Чернівці: Книги – ХНІ, 2005.- 325 с.

Summary:

The main aspects of the private land tenure in some regions of the Western part of Ukraine at the beginning of the 21-st century are discussed. Certain aspects of land partition according to the kind of ownership and land provision of the settlement in the west Ukrainian region are investigated.

УДК 911.3.477

Микола БАРАНОВСЬКИЙ

**МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ
ДЕПРЕСИВНИХ АГРАРНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ**

Актуальність дослідження. Регіональні проблеми, у т.ч. й проблеми депресивності, за змістом є багатоаспектними. Вони формуються під впливом низки різноманітних факторів – соціального, суспільно-політичного, економічного, географічного тощо. Пізнання механізмів формування депресивних територій має важливе науково-практичне значення, оскільки дозволяє спрогнозувати їх виникнення та сприяє розробці запобіжних заходів для уникнення соціально-економічної напруги в регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення механізмів формування депресивних аграрних територій, на жаль, лишається поза увагою науковців, що працюють в царині суспільної географії та регіональної економіки. У дослідженнях українських учених питання виникнення депресивних територій розглядаються частково лише в контексті загальної характеристики проблемних регіонів або аналізу регіональних проблем окремих територій. Найбільш ґрунтовні результати досліджень цих аспектів формування депресивних територій мають Ф.Д. Заставний [1], В.С. Коломійчук [2]. Серед російських дослідників варто відзначити наукові здобутки В. Лексина, А. Швецова [3], І. Тургель [4]. У більшості зазначених праць йдеться переважно про характеристику чинників, які обумовлюють виникнення депресивних територій, тоді як пускові механізми їх формування лишаються поза увагою.

Головним завданням даного дослідження є обґрунтування механізмів та чинників формування депресивних аграрних територій України.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі на сьогодні відсутні єдині підходи до трактування дефініції “депресивна територія”. Принципова відмінність позиції різних авторів полягає у тому, що одні під депресивними розуміють насамперед промислові території, які в минулому мали значні масштаби розвитку, потужну виробничу базу [5], інші – різні типи проблемних територій, де відбувається занепад практично всіх сфер людської діяльності [1, 6]. При цьому у багатьох наукових дослідженнях визнається, що депресивними можуть бути як промислові, так і сільські райони.

Пускові механізми їх виникнення очевидно різні, але враховуючи об’єкт даного дослідження основна увага буде приділена характеристиці саме аграрних територій. За діючим Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів” аграрними вважаються ті адміністративні райони, де частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості.

Пошук механізмів формування депресивних аграрних територій має базуватися на розумінні їх економічної сутності. Традиційно депресивними аграрними (за означенням ЄС – проблемними, структурно-слабкими) вважаються території, де низькі показники ВВП, висока частка зайнятих у сільському господарстві та високий рівень безробіття. Відповідно виникнення депресивних аграрних територій є наслідком насамперед негативних тенденцій у розвитку аграрного сектору економіки. Про це зокрема вказується у дослідженнях [7,8], а

Ф.Д. Заставний взагалі вважає сільське господарство найдепресивнішою галуззю економіки України [1]. Не ставлячи під сумнів цей факт, варто зазначити, що пускові механізми виникнення депресивних територій вочевидь мають більш глибинну природу. Їх поява стала наслідком кумулятивного ефекту відразу кількох причин: циклічності економічного розвитку, руйнації усталених форм та методів управління економікою, економічної кризи, зламу старих виробничих і господарських структур в аграрному секторі, невідповідності факторів виробництва вимогам сучасної НТР.

Виникнення депресивних територій загалом відповідає таким закономірностям регіонального розвитку як циклічність та стадійність.

Ще на початку ХХ ст. відомий економіст Микола Кондратьєв обґрунтував теорію “довгих хвиль”, згідно якої економічні кризи, у т.ч. й регіональні, є наслідком циклічності економічного розвитку. Інтервали таких криз становлять 45-50 років, що приблизно відповідає періоду життєвого циклу дієздатності основних засобів виробництва. Поява нових технологій вступає у протиріччя з існуючими виробничими фондами, що породжує кризу з її класичними стадіями – стагнації, депресії, відродження. Чим більше кризових виробництв та галузей на певній території, тим вищим буде і рівень депресивності. За визначенням В.І. Захарченка, який розробив періодизацію промислового розвитку, своєрідним осьовим часом економічних перетворень новітнього періоду можна вважати початок 1990-х років, коли передові країни вступили у постіндустріальну епоху, а постсоціалістичні – у період ринкових перетворень [9, с.10]. Враховуючи те, що більшість основних виробничих фондів промисловості та аграрного сектору України були створені у 60-х роках ХХ ст., технології вирощування сільськогосподарських культур також базувалися на здобутках цих років, проникнення в країну нових технологій на початку 90-х років ХХ ст., поряд із іншими чинниками, обумовили економічну кризу. Відповідно виникнення регіональних депресій цілком вписується в теорію “довгих хвиль” М. Кондратьєва.

Частковим підтвердженням вищезазначеного є результати досліджень австрійського вченого Й. Шумпетера [10], які також датуються початком ХХ ст. На його думку зміна стадій економічного розвитку відбувається під впливом технологічних та фінансових механізмів, а період депресії є пошуком нової рівноваги, адаптації до відносно швидких та істотних змін господарського розвитку. Депресії при цьому охоплює значно більше галузей, ніж економічний підйом. Тривалість періоду депресії визначається часом, необхідним для встановлення певної відповідності між затратами та цінами [10, с. 245].

Стадійність економічного розвитку характеризується почерговою зміною його фаз. Традиційно в динаміці економічних процесів виділяють стадії підйому, рівноваги, депресії, відновлення (пожвавлення).

Описані вище особливості циклічності та стадійності економічного розвитку стосуються насамперед загальних економічних процесів. Проте останні зазвичай обумовлюють і регіональні тенденції. Саме ця обставина дає підстави вважати циклічність економічних процесів одним із механізмів формування регіональних депресій.

Формування депресивних територій можна розглядати і як складову суспільно-просторового процесу, який включає регіональну стагнацію та деградацію. Функціональною формою прояву останньої, за означенням К.В. Мезенцева [11, с. 94], є виникнення депресивних територій, міграційний відтік населення та обезлюднення території.

Вагомим механізмом формування депресивних аграрних територій стала руйнація усталених форм та методів управління аграрним сектором. Тут варто відзначити такі негативні механізми дії як відмова від держзамовлення на сільськогосподарську продукцію, порушення диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, ліквідацію колгоспів як основної форми організації сільського господарства, невирішеність питань ринку землі, зниження товарності сільськогосподарського виробництва тощо (рис. 1). Оскільки традиційно розвиток не лише сільських поселень, а й сільської місцевості загалом

був тісно пов'язаний з аграрним сектором економіки, трансформація останнього стала одним із головних пускових механізмів виникнення депресивних аграрних територій.

На думку М.І. Долішнього, “Найголовнішим фактором формування негативних тенденцій у розвитку господарського комплексу України та економіки окремих її регіонів стала деформація суспільно-господарських відносин, що мало місце у соціально-економічних процесах та в переважній більшості сфер діяльності практично всіх верств населення [12, С.491]. Перехід від традиційної, упродовж багатьох років командно-адміністративної системи, до ринкових методів господарювання у 90-роках ХХ ст., позначився на розвитку усіх сфер людської діяльності. При відсутності чіткої позиції у “центрі”, регіональні еліти виявилися у скрутному становищі. Глибина регіональних депресій значною мірою визначалася особливостями галузевої структури економіки та спроможністю регіональної влади запобігти руйнівним соціально-економічним процесам. У найскрутнішій ситуації виявилися аграрно-індустріальні регіони, де основою економічного потенціалу були сільське господарство, машинобудування та легка промисловість. У 1999 р. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в Україні становили лише 48,7 % рівня 1990 р., у 2000 р. – 53,4 %. Найбільший спад сільськогосподарського виробництва спостерігався в Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській та Чернівецькій областях.

Рис. 1. Механізми формування депресивних аграрних територій

Окремого пояснення потребує оцінка зміни факторів виробництва. Основна частина матеріально-технічної бази економіки України відноситься до третього технологічного укладу, що не відповідає сучасним вимогам НТР. За таких умов багато підприємств України, не витримавши конкуренції на світових ринках, суттєво знизили обсяги свого виробництва, що поглибило кризові явища в економіці. Зміна економічної системи сприяла також переоцінці факторів виробництва. Традиційні фактори, як-от сировинний, паливно-енергетичний, споживчий в нових економічних реаліях поступово втрачають своє

пріоритетне значення. Більшої ваги набувають такі фактори як якість робочої сили, зручне суспільно-географічне та геополітичне положення, можливості розвитку транскордонного співробітництва тощо.

Розвиток депресивних територій відбувається під впливом дії кількох чинників. Вони тісно взаємозв'язані між собою і складають єдину цілісну систему.

Аналіз чинників регіонального розвитку, вужче виникнення депресивних територій, представлений у наукових дослідженнях К.В. Мезенцева [11], В.С. Коломійчука [2], експертів Інституту реформ [13,14]. Так, К.В. Мезенцев до основних чинників регіонального розвитку пропонує включити: а) передумови регіонального розвитку; б) управлінські чинники; в) чинники самоорганізації [11, с. 98]. У свою чергу передумови регіонального розвитку він пропонує об'єднати у три групи: а) ресурсні фактори; б) фактори місця; в) умови розвитку.

Досить детально, з позицій функціонування господарського механізму та стратегії соціально-економічного розвитку адміністративних районів, аналіз факторів регіонального розвитку здійснив В.С. Коломійчук [15]. Зокрема ним було детально проаналізовано дію таких факторів як особливості географічного положення району та його центру, фактору території, природно-ресурсного, трудового та економічного потенціалів. Особливої уваги заслуговують зроблені В.С. Коломійчуком висновки стосовно причин руйнації економічного потенціалу адміністративних районів України. Такими він вважає: недосконалість сфери державних фінансів, деформацію податкової системи і політики, не виправдане вилучення обігових коштів підприємств, низька платоспроможність споживачів, наявність значної кількості збиткових підприємств, збереження великих обсягів внутрішньої і зовнішньої заборгованості [15].

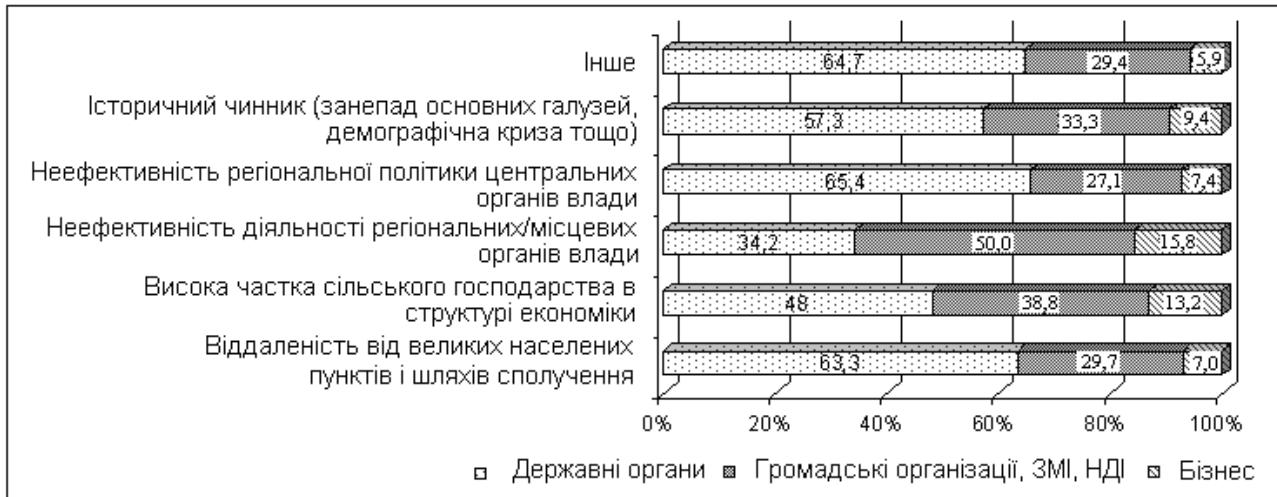
Якщо дослідження К.В. Мезенцева та В.С. Коломійчука стосувалися головно характеристики загальних механізмів дії чинників на особливості регіонального розвитку, то експерти Інституту реформ здійснили предметне вивчення чинників, що зумовлюють депресивний стан території. Їх дослідження були приурочені до обговорення законопроекту "Про стимулювання розвитку регіонів" і здійснювалися упродовж 2003 р. шляхом анкетування. Загалом анкетуванням було охоплено 553 представники регіональних та місцевих органів влади різних регіонів України та представники деяких комерційних структур. На думку респондентів найбільш вагомими чинниками, що зумовлюють депресивний стан території, є неефективність діяльності місцевих та регіональних органів влади (23 %), історичний чинник (23 %), висока частка сільського господарства в структурі економіки (20 %) [13, с. 9]. Менш вагомими виявилися такі чинники як неефективність регіональної політики та віддаленість від великих населених пунктів і шляхів сполучення.

Не менш цікавими, з позицій розуміння механізмів формування депресивних територій, є результати другого етапу анкетування, проведеного Інститутом реформ під час громадських слухань відносно законопроекту "Про стимулювання розвитку регіонів" у 16 регіонах країни. Анкетуванням було охоплено 457 представників регіональних, місцевих органів влади, бізнесу, громадськості та засобів масової інформації. Результати анкетування, відображені на рис. 2, свідчать про неоднозначне трактування різними категоріями населення чинників, що зумовлюють наявність депресивних територій у регіоні.

Так, на думку представників державних органів управління найголовнішими чинниками депресивності є висока частка сільського господарства у структурі економіки та віддаленість від великих населених пунктів і шляхів сполучення. У той же час, представники громадськості вважають головними чинниками депресивності неефективність діяльності органів влади різного рівня, недосконалість регіональної політики та причини історичного характеру [14, с. 36]. Приблизно ж такої точки зору притримуються і представники бізнесу.

Якщо оцінка економічних та історичних чинників регіонального розвитку загалом добре відома, то аналіз ефективності діяльності різних органів влади залишається для

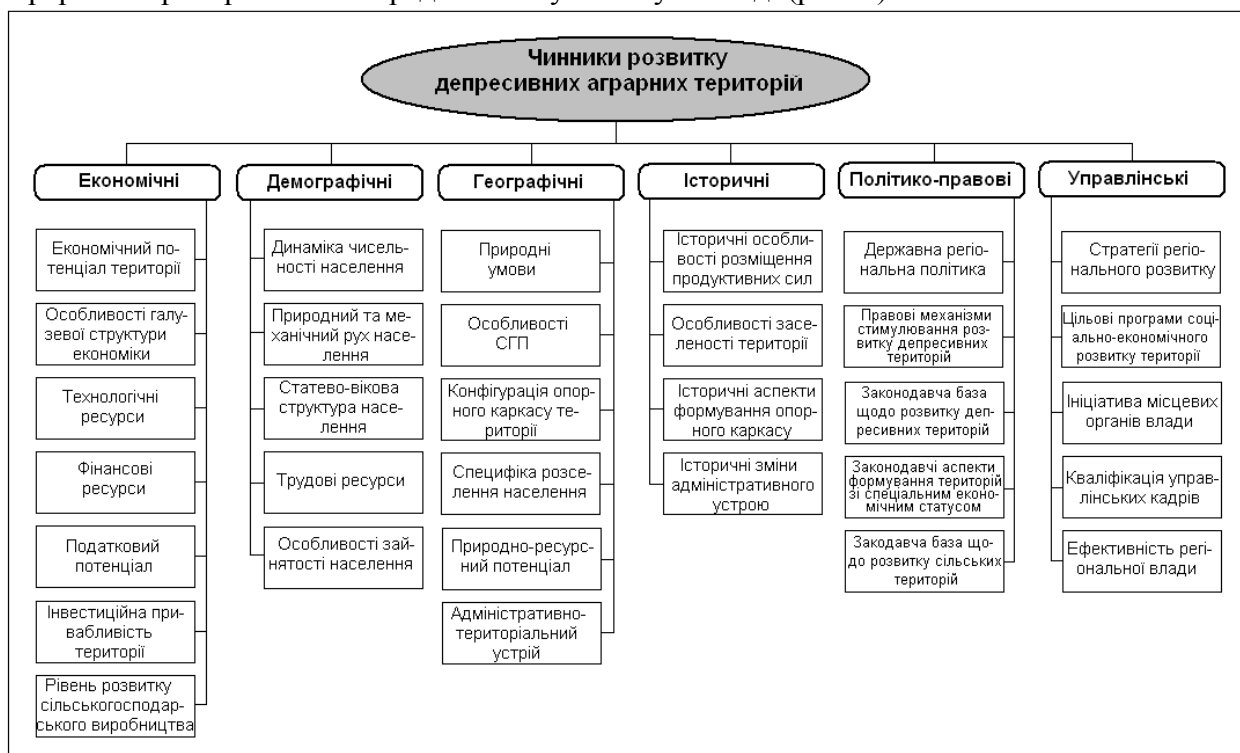
суспільної географії відносно новим завданням, яке потребує детального осмислення.

Рис. 2. Чинники, що зумовлюють наявність депресивних територій в регіоні (за даними Інституту реформ)

Конкретні дослідження з оцінки факторів впливу на розвиток та рівень депресивності аграрних територій, здійснені автором статті [16, 17], дають підстави стверджувати, що найбільш важливими з них є особливості демографічної ситуації, ринку праці та розселення, рівень економічного розвитку території та доходи населення.

Враховуючи вищезазначене, узагальнюючу систему факторів розвитку депресивних аграрних територій можна представити у такому вигляді (рис. 3).

Рис. 3. Система чинників розвитку депресивних аграрних територій

Більшість із факторів розвитку депресивних аграрних територій мають кількісне представлення, тобто можуть бути відображені певними статистичними показниками. У залежності від того, посилюють чи послаблюють фактори явища депресивності, вони класифікуються на чинники-стимулятори та чинники-дестимулятори. Це має враховуватися як при проведенні економіко-статистичних обрахунків, так і при інтерпретації їх результатів.

Висновки. Першим важливим кроком у розробці державної стратегії соціально-економічного відродження депресивних територій є осмислення механізмів формування та чинників їх розвитку. Під механізмами формування регіональних депресій слід розуміти економічні закони та процеси загальнодержавного характеру, що виступають своєрідним стартовим майданчиком поширення негативних тенденцій в соціально-економічному розвитку регіонів. На думку автора статті головними пусковими механізмами формування депресивних аграрних територій в Україні стали перехід до нової економічної системи, економічна криза середини 90-х років ХХ ст., реформування аграрного сектору економіки та погіршення факторів виробництва. Водночас виникнення депресивних територій можна трактувати і як результат циклічності економічного та технологічного розвитку.

У системі чинників, що впливають на рівень гостроти, стан та наявність депресивних територій у регіоні, провідні позиції посідають традиційні демографічний, економічний, історичний чинники. Недостатньо вивченими залишаються політико-правові та управлінські фактори. Втім специфіка оцінки впливу факторів на регіональну депресивність полягає у тому, щоб у їх складі виокремити ті аспекти та критерії, які дають можливість найбільш повно розкрити специфіку цього складного об'єкту дослідження.

Література:

1. *Заставний Ф.Д.* Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічні, екологічні, демографічні): Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 348 с.
2. *Коломійчук В.С.* Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегії розвитку). - Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440 с.
3. *Лексин В., Швецов А.* Общероссийские реформы и территориальное развитие. Ст. 8. Депрессивные территории: прежние проблемы и новые варианты их решения //Российский экономический журнал. - № 2001. – С. 35-63.
4. *Тургель И.Д.* Региональная экономика и управление. Курс лекций. - Лекция 6. Проблемные регионы. – www.humanities.edu.ru/db/msg
5. *Хвесик М.А., Горбач Л.М., Вишнеvsька Н.В., Хвесик Ю.М.* Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області): Монографія. – К.: Кондор, 2004. – 376 с.
6. *Шевчук Я.В.* Механізм санації депресивних територіальних суспільних систем в контексті формування регіональної політики. – Львів, 2004. – 63.
7. *Гнатишин Й.* Комплексний розвиток сільських територій і модельні параметри доходів сільського населення Львівської області // Вісник Львівського державного аграрного університету. – Серія: економіка АПК. - №11 (1), 2004. – С. 217-222.
8. *Янишин С.* Пріоритетні напрямки розвитку процесів реформування в сільських районах // Вісник Львівського державного аграрного університету. – Серія: економіка АПК. - №11 (2), 2004. – С. 114-122.
9. *Захарченко В.І.* Процеси ринкової трансформації промислових територіальних систем України: теорія, методологія, економічний аналіз і практика. – Автореф. дис. ... докт. екон. наук. – К., 2006. – 36 с.
10. *Шумпетер И.* Теория экономического развития. – М., 1982.
11. *Мезенцев К.В.* Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005. – 253 с.
12. *Долішній М.І.* Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ ст.:нові пріоритети. –К.:Наукова думка, 2006. - 512 с.
13. Місцевий економічний розвиток: моделі для успіху. Бібліотека державного службовця /Вітер О., Дацків Р., Дацишин М. та ін.- К.: Інститут реформ, 2003. – 41 с.
14. Бібліотека державного службовця. - Інститут реформ. – Випуск 4. - www.ir.org.ua. - С. 36.
15. 15. Коломійчук В.С. Соціально-економічні механізми управління адміністративним районом в системі регіонального розвитку. – Автореф. дис. ... докт. екон. наук.- Львів, 2000. – 39 с.
16. *Барановський М.О.* Методичні підходи до визначення депресивності аграрних регіонів Полісся //Сіверянський літопис. - №2, 2007. – С. 165-168.
17. *Барановський М.О.* Методичні підходи до визначення індикаторів депресивності аграрних регіонів України // Формування ринкових відносин в Україні. - №4, 2007. – С. 121-129.

Summary:

Mikola Baranovsky. GEAR OF FORMING AND FACTORS OF DEVELOPMENT OF THE DEPRESSED AGRARIAN TERRITORIES OF UKRAINE.

Possible gears of forming of depressed agrarian territories are divulged, the assessment of existed approaches to reasons definition of depressions of development of the regional is done, the general system of factors influencing the presence and condition of the depressed territories in a region is worked out.